

อัตสึบสอง: มุมมองประเพณีเชิงนิเวศ

พระมหาอิวัฒน์ ภัทรกวี (будตานาง)¹ และ จิรวัดน์ สิทธิธรรม²
คณะครุศาสตร์ สาขาวิชาการสอนภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น^{1,2}

E-mail: athiwat.bud@mcu.ac.th¹, jirawat25292541@gmail.com²

วันที่รับบทความ: 9 กันยายน 2565

วันแก้ไขบทความ: 19 ธันวาคม 2565

วันที่ตอบรับบทความ: 22 ธันวาคม 2565

บทคัดย่อ

บทความนี้ มุ่งหมายนำเสนอประเด็นทางสังคมตามกรอบแนวคิดประเพณีเชิงนิเวศผ่านประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมของชาวอีสานในอัตสึบสองที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา จากบรรพบุรุษ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีอัตสึบสอง มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในประเด็นที่ว่าประเพณีเกี่ยวกับข้าว ประเพณีเกี่ยวกับน้ำ ทั้งสึบสองฮืดเป็นประเพณีที่สอดคล้องตามฤดูกาล ประเพณีอัตสึบสอง กับประเด็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตำนาน นิทาน มูลเหตุในอัตสึบสองที่สื่อถึง อำนาจ ของธรรมชาติทำให้เกิดประเพณีเชิงนิเวศ ประเพณีอัตสึบสองมีความหมายเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับการให้คุณค่าแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และประเพณีอัตสึบสอง เป็นปฏิบัติการเพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมและสิ่งแวดล้อม การสร้างสรรค์ประเพณี ในลักษณะนี้ ถือเป็น การสร้างสำนึกเชิงนิเวศผ่านประเพณีในอัตสึบสองให้ชาวอีสานตระหนักรู้ถึงบุญคุณธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการดำรงชีวิต

คำสำคัญ: อัตสึบสอง ประเพณีเชิงนิเวศ อีสาน

Ecological Tradition Perspective on Heet Sipsong - The Isan Twelve-Month Traditions

PhramahaAthiwat Bhattrakavi (Buddanang)¹ and Mr. Jirawat Sitthitham²
Bachelor of Education Program Thai Language Teaching Branch
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khon Kaen Campus^{1,2}
E-mail: athiwat.bud@mcu.ac.th¹, jirawat25292541@gmail.com²

Received: September 9, 2022

Revised: December 19, 2022

Accepted: December 22, 2022

Abstract

This paper aimed to address social issues based on the concept of ecological tradition through the Isan people's traditions, beliefs, and rituals in the Heet Sipsong that were passed down from their ancestors. The qualitative research method was used to study. The study found that the Heet Sipsong traditions were related to nature and the environment. In other words, they were associated with rice and water. Also, all of them were seasonal and in accord with natural resource conservation. The Myths of Heet Sipsong traditions also consisted of beliefs and rituals referring to supernatural power and displayed the ecological tradition. Moreover, they had a symbolic meaning of valuing nature and the environment. They were also regarded as actions to build social and environmental movements. These traditions could create ecological conscience through ceremonies in Heet Sipsong to raise awareness of nature and environmental values for living among the Isan people.

Keywords: Heet Sipsong, ecological tradition, Isan

บทนำ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีอยู่อย่างจำกัด ที่นับวันจะสูญสิ้นไปกับความต้องการของมนุษย์ ที่มีอยู่ไม่จำกัด สังคม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของมนุษย์ต้องอาศัยปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งคือธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นสังคมมนุษย์จึงต้องจัดสรรและธำรงรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่อย่างเพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ ด้วยการมีวัฒนธรรมที่ดีงาม เพื่อสร้างสำนึกเชิงนิเวศหนึ่งในวัฒนธรรมที่ดีงามนั้น คือ จารีตประเพณี ความเชื่อ ตำนานเรื่องเล่า นับเป็นข้อมูลคติชนที่สืบทอดผ่านภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติอีกปัจจัยหนึ่ง

ประเพณีความเชื่อ ในสังคมวัฒนธรรมทั่วทุกภูมิภาคในประเทศไทย เป็นระเบียบในการสร้างจิตสำนึกการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน จึงมีการสร้างสรรค์ประเพณีเพื่อสืบทอดและรักษาสิ่งแวดล้อมที่เป็นสาธารณะของชุมชน ผ่านรูปแบบใหม่ เรียกว่า ประเพณีเชิงนิเวศ (Ecological Tradition) ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561) อธิบายเกี่ยวกับประเพณีเชิงนิเวศไว้ว่า การยึดถือประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ สามารถสร้างสำนึกเชิงนิเวศของคนในสังคมให้ได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กำลังลดน้อยลงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและแนวคิดของประเพณีในชุมชนท้องถิ่น พัฒนาไปสู่แนวคิดเชิงอนุรักษ์มีความสัมพันธ์กับเรื่องราวธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในบริบทของสังคมอีสานมีประเพณีที่เป็นจารีตดั้งเดิม คือ “ฮีดสิบสอง” เป็นระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณีของชาวอีสาน ที่มีอยู่แต่ละเดือนในรอบปี เช่น ฮีดบุญคุณสถาน ฮีดบุญผะเหวด ฮีดบุญสงฆ์ฮีดบุญบังไฟ ฮีดบุญซำชะ เป็นต้น มีความโยงใยและสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์และการแสดงความเคารพบูชาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศในชุมชนท้องถิ่น บางประเพณีเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมิติจิตวิญญาณหรือความเชื่อและศาสนาทางด้านนิเวศธรรมชาติ ให้มีความเด่นชัดมากยิ่งขึ้น แสดงให้เห็นวิถีวัฒนธรรมของชาวอีสานที่เกิดจากฐานความรู้ต่อธรรมชาติ แล้วนำความรู้ในรอบปีนั้นมากำหนดเป็นจารีตปฏิบัติในแต่ละเดือน การแสดงออกเชิงวัฒนธรรมในรูปแบบของประเพณีเชิงนิเวศ เป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่ผู้เขียนสนใจศึกษา

ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงต้องการวิเคราะห์ให้เห็นประเด็นทางสังคมแนวนิเวศวัฒนธรรมโดยใช้กรอบแนวคิดประเพณีเชิงนิเวศ ผ่านประเพณีความเชื่อ พิธีกรรมของชาวอีสาน ในฮีดสิบสอง ที่ปฏิบัติ สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ โดยศึกษาจากเอกสารฮีดสิบสอง ของ พระมหาปรีชา ปริณญาโณ, จารุวรรณ ธรรมวัตร, อุดม บัวศรี

และจิรภัทร แก้วกู่ ประกอบกับศึกษาอีตลิสสองจากบริบทสังคมอีสานที่ปรากฏตามสื่อ
ชาวประชาสัมพันธ์ออนไลน์ ด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อแสดงให้เห็นว่า ชาวอีสานนำความรู้
นิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่นมากำหนดรูปแบบสร้างสรรค์ประเพณีได้อย่างไร และในบริบท
การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอีสาน อีตลิสสองได้สะท้อนมิติวัฒนธรรม
ของปราชญ์อีสานโบราณให้ดำรงอยู่อย่างไร

กรอบแนวคิดประเพณีเชิงนิเวศในมุมมองทางคติชนวิทยา

ประเพณีเชิงนิเวศ (Ecological Tradition) เป็นแนวคิดที่เกิดจากการวิเคราะห์
ข้อมูลคติชนประเภท ประเพณี ความเชื่อท้องถิ่น โดยนำเอาแนวคิดเรื่องธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมมาประกอบสร้างประเพณี เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นการให้ความสำคัญต่อ
ธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าแก่ชุมชน ศิราพร ณ ถลาง (2548) อธิบายว่า การแสดงออกซึ่ง
ความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ในทางคติชนนั้นมีความหลากหลาย ตั้งแต่วิถีของการดำเนินชีวิต
การกิน การอยู่ การละเล่น ความเชื่อและชนบประเพณี Brunvand (1968) มองว่าคติชน
วิทยามีลักษณะที่เป็นจารีตประเพณี (traditional) ไม่เป็นทางการ (unofficial) ไม่ใช่สถาบัน
(non-institutional) และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมซึ่งครอบคลุมความรู้ความเข้าใจ
ค่านิยม ทศนคติ ความรู้สึกและความเชื่อ อย่างแยกไม่ออก ตามที่ ธิัญญา สังข์พันธานนท์
(2561) ได้เน้นย้ำว่า คติชนวิทยาอุดมไปด้วยคุณค่าที่ได้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม
พื้นบ้าน บางประเภทเล่าเรื่องและแสดงให้เห็นความเคารพและการปกป้องธรรมชาติ
ของคนท้องถิ่น

ในส่วนวัฒนธรรมนั้น อนุกุล ต้นสุพล (2559) ได้ระบุว่า นักมานุษยวิทยา
แนวนิเวศวัฒนธรรมเชื่อว่าวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด
และมีผลซึ่งกันและกัน ดังนั้น สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น
จึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561) ขยายความคำว่า “ธรรมชาติ
และสิ่งแวดล้อม” ในความหมายรวมที่เรียกว่า “ระบบนิเวศ” นักคติชนมักคุ้นกับคำว่า
“ความอุดมสมบูรณ์” (fertility) แต่การศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นปรากฏการณ์ทางคติชน
ในประเด็นการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังเป็นเพียงประเด็นเล็ก ๆ ที่มีการกล่าวถึง
เท่านั้น เพราะหน้าที่ของคติชนมักมองไปที่บทบาทเกี่ยวกับความบันเทิง แหล่งเรียนรู้
เครื่องบันทึกความทรงจำและเรื่องในอดีตทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นหลัก จึงไม่ค่อย
มีผลงานที่กล่าวถึงการใช้อยู่ข้อมูลทางคติชนเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
เท่าใดนัก ดังนั้นแนวคิดประเพณีเชิงนิเวศ จึงเปิดมุมมองใหม่แห่งการศึกษาข้อมูลคติชน

ตัวอย่างการใช้ข้อมูลคติชนในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่สอดคล้องกับแนวคิดประเพณีเชิงนิเวศ ดังที่ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539) ได้กล่าวถึงประเพณีเทศน์มหาชาติว่ามีขั้นตอนและองค์ประกอบเชิงพิธีกรรมเป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ เกี่ยวเนื่องกับการให้คุณค่าแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประเพณีจุดบั้งไฟขอฝนของชาวไทยอีสานเพื่อแสดงการนับถือเคารพเทพผู้พิทักษ์รักษาดูแลน้ำฟ้า น้ำฝน คือ พญาแถนตามคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวไทยอีสาน และประเพณีการเลี้ยงผีปู่ตาของชาวไทยอีสาน ซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้รักษาหมู่บ้าน ตลอดจนพื้นที่ป่าของชุมชนอันเป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่าและเป็นแหล่งอาหารของผู้คน

ดังนั้น ผู้เขียนจึงสนใจจะใช้กรอบแนวคิดประเพณีเชิงนิเวศ (Ecological Tradition) ในการศึกษาประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสาน ซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนท้องถิ่นที่มีความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นการก่อรูปทางวัฒนธรรมในระบบ “ฮีตสิบสอง” ของชาวอีสาน ประเพณีในแต่ละฮีตสอดคล้องกับฤดูกาล วัสดุอุปกรณ์ที่ประกอบในพิธีกรรม ในแต่ละประเพณีได้มาจากการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสร้างอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ตำนานวรรณกรรม ชาดก ที่เชื่อมโยงหลายประเพณีในฮีตสิบสอง ให้เป็นประเพณีเชิงนิเวศให้แก่คนในสังคมอีสานทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ประเพณีในฮีตสิบสองที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ฮีตสิบสอง ถือเป็นแนวทางหรือระเบียบวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณีการทำบุญของชาวอีสาน มีประจำแต่ละเดือน เป็นไปได้ว่า สร้างขึ้นเพื่อให้อสอดคล้องกับฤดูกาลและสภาพแวดล้อมในแต่ละเดือน เชื่อมโยงไปถึงสังคมวัฒนธรรม ตามที่ จิรภัทร แก้วกู่ (2556) ได้อธิบายว่า ฮีตสิบสอง ได้แสดงหลักจริยศาสตร์ที่ว่าด้วยบทความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับสภาพแวดล้อมที่พึ่งปฏิบัติต่อกัน สอดคล้องกับพระมหาปริชา ปริณญาโณ (2530) อธิบายว่า “ฮีต” หมายถึง ข้อปฏิบัติ แสดงถึงวัฒนธรรม ความเจริญที่ดี เชื่อมความสัมพันธ์ของบุคคลและสังคม

ความหมายของฮีตสิบสอง นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างฮีตสิบสองกับวิถีชีวิต สังคมวัฒนธรรมของชาวอีสานแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่า ประเพณีในฮีตสิบสอง มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่แปรเปลี่ยนสภาพไปตามฤดูกาลในรอบปี ซึ่งสามารถสร้างสำนึกเชิงนิเวศให้เกิดแก่คนในชุมชนท้องถิ่นอีสาน ผู้เขียนได้วิเคราะห์ประเพณีในฮีตสิบสองที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมออกเป็นประเด็นในเชิงนิเวศ ได้ดังต่อไปนี้

1) ประเพณีฮีตสิบสองที่เกี่ยวข้องกับข้าว

สังคมไทยภาคอีสาน ส่วนใหญ่เป็นสังคมเกษตรกรรม ดำรงชีวิตอยู่กับทุ่งนามีความเชื่อเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์แห่งธรรมชาติเกี่ยวกับข้าว ฮีตที่ปรากฏเด่นชัด ได้แก่ ฮีตที่สอง บุญคุณลาน ฮีตที่สาม บุญข้าวจี ฮีตที่หก บุญบั้งไฟที่มีพิธีเลี้ยงผีตาแฮกด้วยฮีตที่เก้า บุญข้าวประดับดิน และ ฮีตที่สิบ บุญข้าวสาก เป็นประเพณีที่กล่าวถึงการแสดงความเคารพบูชา ความกตัญญูต่อข้าว การใช้ข้าวเป็นวัตถุนานอันประเสริฐ นอกจากนี้ข้าวยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหาร เป็นที่อาศัยอยู่ของสัตว์น้ำและแมลงสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในทุ่งนา

ฮีตที่สอง หรือบุญเดือนยี่ บุญคุณลานหรือบุญกุ่มข้าวใหญ่ อาศัยความเชื่อเรื่องการทำบุญและอานิสงส์ผลบุญในทางพระพุทธศาสนา ประกอบกับความเชื่อดั้งเดิมแบบชาวบ้านเชื่อว่าการทำบุญเจริญพระพุทธมนต์ ถวายอาหารพระ ในลานข้าวหรือกองข้าวเปลือกก่อนจะนำเข้ายุ้งฉาง เป็นการแสดงความขอบคุณต่อธรรมชาติคือแม่โพสพที่บันดาลให้ข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์ได้ผลผลิตจำนวนมาก หรือการทำพิธีสู่ขวัญให้แก้วควายเป็นสัตว์แรงงานสำคัญในการไถนาในอดีต นับเป็นสิ่งแวดล้อมของระบบนิเวศแห่งท้องทุ่งนาที่จะต้องสำนึกบุญคุณ นอกจากนี้ยังมีพิธีสู่ขวัญข้าว เพื่อขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์และขออวยชัยให้พรให้น้ำท่าตามธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ในปีต่อไป ในปัจจุบันยกระดับการจัดงาน “บุญกุ่มข้าวใหญ่” จากหมู่บ้านเป็นระดับตำบล ระดับอำเภอ เช่น อำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี (2565) จัดบุญกุ่มข้าวใหญ่ขึ้นทุก ๆ ปี ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ สืบทอดประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ของชาวอำเภอ และสำนึกในบุญคุณของข้าว เป็นต้น

นอกจากพิธีสู่ขวัญข้าว ในฮีตบุญคุณลานแล้ว ยังมีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวก่อนการหว่านไถซึ่งกระทำในเดือนหก ในฮีตที่หก คือ การเลี้ยงตาแฮก (พระมหาปริชา ปริญาโณ, 2530) ชาวนาก่อนจะลงมือทำนา มักจะเลี้ยงตาแฮก ถือกันว่าเป็นเจ้าของนา แสดงให้เห็นถึงการอ่อนน้อมขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้บันดาลให้ข้าวกล้างอกงามตามคำอธิษฐานเสี่ยงทาย ข้าวจะงามหรือไม่งามในปีนั้นให้ดูที่นาตาแฮก จากนั้นกล่าวอธิษฐานพร้อมกับปักดำนาตาแฮก ขอให้พระรัตนตรัยในพระพุทธศาสนาช่วยปกปักรักษา ก่อนแล้วจึงอธิษฐานต่อผีตาแฮก และมีการเชิญขวัญข้าวด้วย การเลี้ยงตาแฮกยังปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน เช่น มีการเผยแพร่คลิปวิดีโอสั้นเครื่องเช่นเลี้ยงผีตาแฮกผ่านสื่อออนไลน์ TikTok: yaithon456 (2565) โดยไทยรัฐออนไลน์นำมาออกอากาศ จากตัวอย่างจะเห็นว่าพิธีเลี้ยงผีตาแฮกทำขึ้นในพื้นที่เจ้าของนา ไม่ได้ทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน ดังที่ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2524) อธิบายว่า การเลี้ยงผีตาแฮกนั้นต่างคนต่างทำก่อนที่จะลงนา เสร็จพิธีก็จะนำของไหว้ในวันนั้นไปวางไว้ที่นาของตนเอง ระบบความเชื่อว่าในผืนนา

วารสารมนุษย์กับสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
Journal of Man and Society Faculty of Humanities and Social Sciences

มีผีตาแฮกทำหน้าที่ดูแลรักษาข้าวกล้าจึงสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีเชิงนิเวศในสังคมอีสาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังมีประเพณีในฮีตสิบสองที่ใช้ข้าวเป็นวัตถุดิบ โดยการเตรียมข้าว และอาหารหวาน คาว ที่ได้จากธรรมชาติ ในบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสากของคนไทยอีสาน แสดงให้เห็นว่า ผลผลิตที่ได้จากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้คนในชุมชนภูมิภาคอีสานระลึกถึงบุญคุณของญาติผู้ล่วงลับ โดยการนำข้าว พิษพรรณธัญญาหารมาถวายแด่พระสงฆ์ในวัดประจำหมู่บ้าน เสร็จแล้วนำไปวางไว้ตามโคนต้นไม้ ตามพื้นดิน หรือตามท้องทุ่งนา ด้วยความเชื่อทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงการตายคือ การกลับคืนสู่ธรรมชาติของธาตุทั้งสี่ ประกอบกับความเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติสามารถรับรู้และสื่อสารไปยังวิญญาณของบรรพบุรุษได้ จึงฝากไว้กับต้นไม้คือรุกขเทวดา ฝากไว้กับพระแม่ธรณีคือแผ่นดิน แสดงให้เห็นมิติแห่งนิเวศวิทยาจิตวิญญาณ (Spiritual Ecology) ว่าความเชื่อและศาสนาต่าง ๆ ในโลกมีหลักการพื้นฐานร่วมกัน (Leslie E, Sponsel, 2012) หลักการที่ว่านี้คือการให้ความสำคัญกับธรรมชาติในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การมองธรรมชาติอย่างสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ รวมทั้งความกลมกลืนกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่สามารถนำมาปรับใช้เป็นทางออกให้กับปัญหาสิ่งแวดล้อมได้

2) ประเพณีฮีตสิบสองที่เกี่ยวกับน้ำ

ประเพณีที่มีความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำและพิธีการขอฝนในฮีตสิบสอง ได้แก่ ฮีตที่ห้า บุญสงฆ์ ฮีตที่หก บุญบั้งไฟ ฮีตที่เจ็ด บุญข้าชะ ฮีตที่สิบเอ็ด บุญออกพรรษา และ ฮีตที่สิบสอง บุญกฐิน บุญสงฆ์ มีความสัมพันธ์กับน้ำ ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในการหล่อเลี้ยงชีวิตของมนุษย์และสัตว์ให้ดำรงอยู่ได้ จึงมาแสดงความเคารพบูชา นับถือ อ่อนน้อม ขอโทษขอขมา ผ่านประเพณีในฮีตสิบสองที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ ประเพณีบุญบั้งไฟ ในฮีตที่หก จุดบั้งไฟเพื่อบูชาพญาแถน เทพเจ้าผู้บันดาลน้ำฝน ดังที่ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2524) อธิบายว่า พญาแถนเป็นเทพเจ้าควบคุมฝนฟ้าให้ถูกต้องตามฤดูกาลหากเช่นสรวงบูชาให้ท่านพอใจจะอนุเคราะห์ให้การทำงานในปีนั้นได้ผลบริบูรณ์ บันดาลให้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ และหากหมู่บ้านใดทำบุญบั้งไฟติดต่อกัน 3 ปี ข้าวปลาอาหารจะบริบูรณ์มิได้ขาดการทำบุญบั้งไฟจึงเป็นการส่งสัญญาณถึงธรรมชาติให้ทราบว่ถึงฤดูกาลทำนาแล้วอย่าลืมส่งฝนมาให้ตกตามฤดูกาล

ฮีตที่สิบเอ็ด บุญออกพรรษาของชาวอีสาน ในบริเวณที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติ จะประกอบพิธีไหลเรือไฟ เพื่อเป็นการระลึกถึงพระคุณของน้ำ ที่มีต่อชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เชื่อว่าการไหลเรือไฟจะทำให้ฝนในปีต่อไปดี เพราะการไหลเรือไฟเป็นการปล่อยไฟลงแม่น้ำ ทำให้พญานาคที่อยู่ในน้ำได้รับความร้อนแล้วหอบน้ำหนีขึ้นไปอยู่บนฟ้า พอถึงเดือนหก น้ำในโลกมนุษย์จะแห้ง ผู้คนเดือดร้อน จึงพากันเซิ้งพ่อน้ำ และจุดบั้งไฟขอฝน

พอมนุษย์จุดบั้งไฟขึ้นไป พญาแถนจะสั่งให้พญานาคนำน้ำที่หอบขึ้นมาไปคืนให้โลกมนุษย์ โดยตกลงมาเป็นฝน ความเชื่อนี้ทำให้มนุษย์ยำเกรงต่อธรรมชาติ ถือเป็นประเพณีที่สร้างสำนึกเชิงนิเวศเพื่ออ่อนน้อมต่อธรรมชาติให้บันดาลน้ำฟ้าฝนแก่การทำเกษตรกรรม

ส่วนในฮีตที่สิบสอง บุญกฐิน ยังมีประเพณีการสว่างเฮือ เพื่อบูชาพญานาค ชาวบ้านเชื่อว่าจำเป็นต้องทำโดยเฉพาะในบริเวณที่ใกล้กับแม่น้ำ ทำแล้วก่อให้เกิดความสงบสุข อุดมสมบูรณ์ เพราะพญานาคเป็นผู้บันดาลน้ำตามที่กล่าวแล้วในประเพณีไหลเรือไฟ ส่งผลให้ทำน้ำที่มีการประกอบพิธีสว่างเฮือได้รับการดูแลรักษา มีน้ำใช้ไปตลอดปี ปรากฏในชุมชนลุ่มน้ำโขง เช่น จังหวัดมุกดาหารและจังหวัดนครพนม จะมีการจัดสว่างเฮือในลำน้ำโขง ระหว่างพี่น้องชาวลาวและชาวไทย มีพิธีอัญเชิญเจ้าเมืองและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงในเรือทำพิธี ตีฆ้องน้ำนอง หรือการแข่งเรือ เพื่อบวงสรวงสักการะแม่น้ำโขง รุกขเทวดา พญานาค และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองแม่น้ำโขง เป็นภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ประเพณีเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านการทำนายน้ำฟ้าฝน ความอุดมสมบูรณ์

3) ประเพณีฮีตสิบสองสอดคล้องกับฤดูกาล

ฮีตสิบสองมีประเพณีที่มีความเชื่อและพิธีกรรมสอดคล้องกับฤดูกาลและสภาพแวดล้อมแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังปรากฏในคำกลอนโบราณอีสานที่พรรณนาวิถีปฏิบัติในแต่ละเดือน ดังนี้

“ฮีตหนึ่งนั้น เถิงเดือนเจียงเข้า	กลายมาแถมถ่าย
ฝูงหมู่ ลังขเจ้าก็เลย	เข้าอยู่กรรม
มันหากรรมเนียมนี้	ถือมาตั้งแต่ก่อน
อย่าได้ ละห่างเว้น	เข็ญลีซ้องเล่นน้ำ”

(อุดม บัวศรี, 2549: 11)

ชาวอีสานเรียกเดือนเจียงหรือเดือนอ้าย อยู่ในช่วงเดือนธันวาคมถึงมกราคม การเก็บเกี่ยว เหมาะสมแก่การอยู่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์เพื่อชำระมลทินที่เคยต้องอาบัติ ตามพระวินัยเรียกว่าเข้าปริวาสกรรม โดยการอยู่ป่า อยู่ตามโคนต้นไม้ เช่น บุญเข้ากรรม วัดป่ามณีรัตน จังหวัดอุบลราชธานี วัดไตรราษฎร์สามัคคี วัดอุทยานธรรมดงยาง จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น การมีป่าให้พระสงฆ์ได้อยู่ปริวาส จึงเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์และชาวบ้านที่ต้องช่วยกันอนุรักษ์ และป่าถือเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ ประกอบกับญาติโยมได้ทำบุญช่วงฤดูเก็บเกี่ยวใหม่ ๆ กับพระสงฆ์ผู้มีศีลที่ชำระให้หมดจดแล้ว ดังงานศึกษาของณัฐนนท์ จิริกิจนิมิตร (2565) ที่พบว่า พระสงฆ์ในสังคมไทย ได้มีการประยุกต์

แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาดำเนินกิจกรรมทางสังคม เช่น การบวชป่า การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ป่าชุมชน การกำหนดเขตอุทยาน เขตพุทธอุทยาน เป็นต้น เพื่อร่วมแก้ไขปัญหาล้างมลพิษที่เกิดขึ้นสังคมไทย

ในฮีตที่สี่ บุญผะเหวด ที่สอดคล้องกับฤดูกาล มีถ้อยคำของนักปราชญ์อีสาน กล่าวว่

“ฮีตหนึ่ง เถิงเดือนสี่ได้	ให้เก็บดอกบุบผา
มาลาดวงหอม	ชูคนเก็บไว้
อย่าได้ โลกองนี้	เสียศรีบุญเปล่า
หากเอา ตากแดดไว้	ให้ทำแท้ชู้คน แท้ตาย”

(อุดม บัวศรี, 2549: 12)

ช่วงเดือนมีนาถึงต้นเมษา เป็นฤดูแล้ง ต้นไม้ทิ้งใบเหลือไว้แต่ดอก คือการปรับสภาพเพื่อดำรงอยู่ของป่าเบญจพรรณในภูมิภาคอีสาน ดังคำว่า “ดอกจิวบาน ดอกจานแดง ดอนแสบบงเต็มต้น” คือสีสันอีสานในฤดูแล้ง ช่วงที่มีดอกไม้ป่าร่วงหล่น ชาวบ้านเก็บไว้เป็นเครื่องบูชาคาถาพันตามความเชื่อในบุญผะเหวดพื้นที่ที่โดดเด่นคือจังหวัดร้อยเอ็ด จัดบุญผะเหวดเป็นงานบุญใหญ่ประจำจังหวัด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 จนถึงปัจจุบัน ที่บริเวณสวนสมเด็จ พระศรีนครินทร์และบึงพลาญชัย และจัดบุญผะเหวดในวัดต่าง ๆ เช่น วัดบูรพาภิราม พระอารามหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ภายในศาลาจะตกแต่งด้วยผลไม้ ดอกไม้ต่าง ๆ จำลองขึ้นมาให้เหมือนป่าที่พระเวสสันดรเสด็จไปบำเพ็ญพรต บุญผะเหวดของชาวบ้านดงเค็ง อำเภोजตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น ภายในศาลาโรงธรรม ที่ประดับตกแต่งด้วยต้นกล้วย ต้นอ้อย และดอกไม้ตามฤดูกาลของภาคอีสาน สร้างความสัมพันธ์ในชุมชน โดยยึดที่วัดเป็นศูนย์กลาง แสดงให้เห็นประเพณีที่สอดคล้องกับฤดูกาลในฮีตสิบสอง ดังคำกลอนในฮีตที่ห้า ต่อเนื่องว่า

“ฮีตหนึ่งนั้น พอเมื่อเดือนห้าได้	พวกไพร่ชาวเมือง
จงพากัน	สร้งน้ำขจัดสี่พุทธอุป
ให้ทำ ทุกวัดแท้	อย่าไล่ม้างห่างเสีย
ให้พากันทำแท้แท้	ใฝ่ใฝ่ได้ว่า
ทุกหัว ที่ปีแผ่นหล้า	ให้ทำแท้ชู้คน”

(อุดม บัวศรี, 2549: 12)

บุญเดือนห้า บุญสงกรานต์ คือการเคลื่อนย้าย ได้แก่ วันที่พระอาทิตย์เคลื่อนย้ายจากฤดูหนาวก้าวขึ้นไปสู่ฤดูร้อน ในระยะนี้สภาพแวดล้อมในช่วงนี้ร้อนมาก การมีน้ำที่กักเก็บไว้ในฤดูฝน ถ้าปีไหนฝนดีก็เพียงพอจะนำมารด มาใช้ให้พอดับร้อนได้ ประเพณีสงกรานต์ พระพุทธรูป รตนน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่การเล่นสาดน้ำ ปรากฏให้เห็นทั่วไปในชุมชนอีสาน เช่นกับภูมิภาคอื่น จึงสอดคล้องกับฤดูกาลในช่วงนี้ในลักษณะของน้ำ ซึ่งหมายถึงความเย็น ความชุ่มชื้น ช่วยดับร้อน เช่นเดียวกับในฮีตที่แปดก็มีคำกลอนว่า

“ฮีตหนึ่งนั้น พอถึงเดือนแปดได้	ล้าล่วงมาถึง
ฝูงหมู่ สังข์ไผ่คุณ	เข้าวัดสาจำจ้อย
ทำตาม ฮอยของเจ้า	พระโคตมทำก่อน
แล้วจั่ง พากันฝ้าย	หาของไปเททอด
ทำทาน ไปอย่าได้คร้าน	เอาไว้หมู่บุญ”

(อุดม บัวศรี, 2549: 13)

การเข้าพรรษา ตามพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า ให้พระสงฆ์จำพรรษาตลอดสามเดือน ป้องกันไม่ได้จาริกไปเบียดเบียนชาวกล้าของชาวบ้าน เพื่อรักษาระบบนิเวศในฤดูฝนให้มีความสมดุลมากขึ้น เมื่อฝนตกมาในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ชาวบ้านก็จะมีอาหารมากมาย เพียงพอจะทำบุญตามประเพณี ในเดือนสิบเอ็ดนี้ช่วงปลายฤดูฝน น้ำในแหล่งกักเก็บน้ำ เริ่มเจือปนของเต็มตลิ่ง ชาวบ้านระลึกถึงคุณของน้ำเพราะสำเร็จตามที่ขอไว้ตั้งแต่เดือนหก จึงมีประเพณีไหลเรือไฟ โดยใช้วัสดุธรรมชาติมีกาบกล้วย เป็นต้นลอยบูชาคุณพระแม่คงคา เช่นเดียวกับฮีตที่สิบสอง ที่กล่าวว่า

“ฮีตเดือนสิบสองมาแล้ว	ลมวอยวอยหนาวลั่น
เดือนนี้ หนาวสะบัน	บ่คือแท้แต่หลัง
ในเดือนนี้ เห็นว่าให้	ลงทอดพายเฮือ
สว่างกัน บูชาฝูงนาโค	นาคเนาในพื้นที่...”

(อุดม บัวศรี, 2549: 14)

ในเดือนสิบสองตรงกับช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม และมีน้ำเต็มปริ่ม บรรพบุรุษชาวอีสานบอกว่า ให้ลงทอดพายเรือ หรือที่เรียกว่า สว่างเฮือ เกิดเป็นประเพณีบูชาพญานาคสิบห้าตระกูลตามความเชื่อแห่งลุ่มน้ำโขง แสดงให้เห็นว่าประเพณีในฮีตสิบสอง ส่วนมาก

เป็นประเพณีที่ปฏิบัติมาแต่ดั้งเดิมก่อนพระพุทธศาสนาจะเข้ามา และมีความสอดคล้อง
เชื่อมโยงกับฤดูกาล ภูมิประเทศและภูมิอากาศของสังคมชาวอีสาน

ประเพณีฮีตสิบสองกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ประเพณีดั้งเดิม และประเพณีสร้างสรรค์จากประเพณีดั้งเดิมให้กลายเป็น
ประเพณีเชิงนิเวศ ยกตัวอย่าง ประเพณีการบวชป่า ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561) อธิบายว่า
เป็นประเพณีที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาผ่านความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน
ที่ใช้เพื่อกิจกรรมการอนุรักษ์เชิงนิเวศภายในชุมชน เป็นการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อม
ตามวิถีพุทธ นับเป็นข้อมูลวัฒนธรรมและยังเป็นปรากฏการณ์ทางคติชนที่แสดงให้เห็นถึง
ความพยายามในการตัดแปลงและสร้างสรรค์ประเพณีเพื่อใช้ในกิจกรรมว่าด้วยการอนุรักษ์
และสร้างจิตสำนึกด้านคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ฮีตสิบสอง บางประเพณีได้สร้างสรรค์เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น
ในฮีตที่หก มีพิธีเลี้ยงผีปูด เป็นสถานที่ที่มีต้นไม้ใหญ่มีสัตว์ป่า เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
ใครไปรุกกล้าตัดต้นไม้หรือล่าสัตว์มากินไม่ได้ หรือแม้แต่จะพูดหยาบคายก็ไม่ได้ จะถูกปูด
ลงโทษตรงตามที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561) กล่าวถึงประเพณีเลี้ยงผีปูดในชุมชนอีสาน คือ
ผีบรรพบุรุษผู้มีบทบาททำหน้าที่ปกป้องรักษาหมู่บ้านชุมชน ตลอดจนทำหน้าที่เป็นผู้คอย
ดูแลรักษาต้นไม้และพื้นที่ป่าของชุมชน สอดคล้องกับบุญยงค์ เกศเทศ (2537) ได้ศึกษา
ป่าดอนปู่ตา พบว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน เป็นที่อาศัยของผี-เทพผู้คุ้มครอง
และรักษาชุมชนหมู่บ้าน ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธา เป็นที่พึ่งทางใจมายาวนาน
ในขณะเดียวกัน ก็สงวนรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้ด้วยความเคารพและยำเกรง พื้นที่ดังกล่าว
ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ของพรรณพืช ความผูกพันและความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน
ในชนบทภาคอีสานกับดอนปู่ตา ยังดำรงอยู่จนปัจจุบัน เช่น ชุมชนบ้านเขว อำเภอมือง
จังหวัดมหาสารคาม มีการเลี้ยงผีปูด ในวันพุธแรกของเดือนประจำทุกปี รวมถึงชุมชนอื่น ๆ
ในภาคอีสาน ซึ่งกำหนดวันเลี้ยงผีปูดตรงกัน

ฮีตที่สิบเอ็ด การไหลเรือไฟ ในช่วงวันออกพรรษา พระมหาปริชา ปริณญาโณ
(2530) อธิบายว่า ประเพณีการไหลเรือไฟกระทำเพื่อเป็นการระลึกถึง พระคุณของน้ำ
ซึ่งมีประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เพราะเราได้อาศัยน้ำจากแหล่งน้ำ คือ
พระแม่คงคาทั้งอุปกและบริกมาตลอดปี พินิจ อินธิราช และคณะ (2565) อธิบาย
ภูมิปัญญาบุญประเพณีไหลเรือไฟ พื้นที่อำเภอมือง และอำเภอนาคู จังหวัดนครพนม
และเมืองท่าแขก แขวงคำม่วน สปป.ลาว ว่าในสวนวิศวกรรมและเทคโนโลยีเรือไฟ
เป็นภูมิรัฐที่เชื่อมโยงนิเวศวิทยาพืชสัตว์ ผิวดิน ผิวน้ำ และน้ำลึก ความรู้ทาง

วิทยาศาสตร์กายภาพและคติชนวิทยาเรื่องลมก่อให้เกิดมารดาและสิ่งมีชีวิต และการไหลเรือไฟเสมือนการไหลเวียนพลังงาน และเคมีสารในห่วงโซ่อาหารของสิ่งมีชีวิต ดังนั้นการไหลเรือไฟจึงเป็นการสร้างสำนึกอนุรักษ์น้ำให้เกิดแก่ชาวบ้าน

นอกจากนี้ ในฮีตที่ห้า บุญตบประทาย มีการก่อพระทราย และการปล่อยสัตว์ การก่อพระทราย (พระมหาปริชา ปริญาโณ, 2530) คือ การนำทรายมาก่อเป็นกองปึกธงผ้า และธงกระดาษ เช่น บุญตบประทาย บุญเนาว่า ก่อเจดีย์ทราย ณ เจดีย์บุงสระพัง จังหวัดอุบลราชธานี แสดงให้เห็นการสร้างสำนึกเชิงนิเวศให้รู้ว่าดินมีค่า การก่อเจดีย์ทราย ที่หาดริมฝั่งน้ำแล้วบูชา ทำให้ทรายยังคงอยู่ไว้ใช้ตลอดปี เป็นประเพณีที่สร้างจิตสำนึก ในการหวงแหนทรัพยากรดิน รวมทั้งการปล่อยสัตว์ เป็นการปลดปล่อยสัตว์ให้พ้นทุกข์ คินสู่ธรรมชาติเพื่อรักษาระบบนิเวศให้เกิดความสมดุล สอดคล้องกับ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2524) อธิบายว่า เทศกาลสงกรานต์อีสานนิยมทำบุญปล่อยสัตว์ ผลดีคือ เป็นการช่วยอนุรักษ์ พันธุ์สัตว์ที่ปล่อยมิให้สูญหาย จะเห็นได้ว่าฮีตที่ห้า นำความร่วมมือมาสู่มวลมนุษย และสรรพสัตว์

ประเพณีฮีตสิบสอง มิได้ถูกใช้หรือประดิษฐ์สร้างขึ้นมาเพียงเพื่อใช้ในโลกร วิทยาศาสตร์เท่านั้นแต่ยังเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นอีกด้วย (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2561) รวมทั้งแฝงนัยที่เชื่อมโยง กับเรื่องราวการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมได้ร่วมใช้ ร่วมอยู่อาศัยและถือเป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมที่กลุ่มชนในสังคมและชุมชนท้องถิ่น ได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในพื้นที่อันเป็นสาธารณะของท้องถิ่นนั้น

ตำนาน นิทาน มูลเหตุในฮีตสิบสองที่สื่อถึงอำนาจของธรรมชาติทำให้เกิด ประเพณีเชิงนิเวศ

ตำนานพื้นบ้านได้สะท้อนวิถีคิดระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ดังที่ Tambiah (1970) วิเคราะห์ว่าเนื้อหาของตำนานพื้นบ้านปรากฏวิถีคิดคู่ตรงข้ามระหว่างมนุษย์กับ ธรรมชาติ เช่นเดียวกันกับตำนาน ความเป็นมาของฮีตสิบสอง มีการอ้างถึงนิทานในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา เช่น ในฮีตที่หนึ่ง ที่มาของบุญเข้ากรรมซึ่งพระภิกษุ ต้องอยู่ชำระ ความผิดต่อธรรมชาติ กล่าวถึง การกระทำของพระภิกษุเพียงให้ใบตะไคร้ขาดจากต้น ก็ต้องอาบัติตามพระวินัยเรียกว่า พรากของเขียว สื่อให้เห็นถึงการรักษาความเป็นสีเขียว นั่น คือธรรมชาติ ในฮีตที่แปดบุญเข้าพรรษา ก็มีมูลเหตุพุทธบัญญัติ เล่าไว้ในวัสสุภยานิกขันธกะ ว่า ภิกษุเที่ยวไปสู่ชนบท ในฤดูฝนได้เหยียบขี้ขาวกล้าเสียหาย สัตว์น้อยใหญ่ถูกเหยียบตาย ไปด้วย พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ภิกษุจำพรรษา 3 เดือนในฤดูฝน โดยมีให้ไปแรมคิน ณ ที่อื่น ถ้าไปพรรษาขาดต้องอาบัติทุกกฎ ก็สื่อให้เห็นถึงประเพณีเชิงนิเวศเช่นกัน

วารสารมนุษย์กับสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

Journal of Man and Society Faculty of Humanities and Social Sciences

ความเป็นมาของฮีตที่เจ็ด บุญช้ำชะ มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า เมืองไพศาลี เกิดทุพภิกขภัย เพราะเกิดฝนแล้ง ผู้คนข้างม้า วัวควายล้มตายลงเป็นอันมาก อหิวาตกโรคระบาด เต็มไปด้วยซากศพ จึงไปนิมนต์พระพุทธเจ้าให้มาขจัดปัดเป่า เกิดประเพณีที่อ้างเอาพุทธานุภาพมาต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อให้ ประณีประนอม ยอมให้ฝนตกมาชำระล้างสร้างความอุดมสมบูรณ์ นับเป็นการผสม กลมกลืนทางประเพณี ดังความเป็นมาของฮีตที่หกที่มาจากความเชื่อเรื่องสิ่งลี้ลับและเทวดา ที่คนอีสานเรียกว่า “พญาแถน” สามารถบันดาลให้ ฝนตก พ้ำร้องได้ จึงมีการจัดประเพณี บุญพญาแถน สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ต่อระบบนิเวศธรรมชาติของชาวอีสาน

ฮีตที่เจ็ด บุญช้ำชะ เพื่อบูชาหลักบ้านหลักเมืองนั้นเชื่อว่ามีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ที่คอยดูแลปกป้องชุมชน การประกอบพิธีทำบุญช้ำชะนั้นมีการบูชาเทวดาอารักษ์หลักเมือง เพื่อให้รู้จักคุณของผู้มีคุณคืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ มีอำนาจจัดเหตุเภทภัย ที่เกิดแก่ชาวบ้าน เมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วย คนล้มตายแบบผิดปกติเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ชาวอีสานเชื่อว่าเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ ต้องทำพิธีตอกหลักบ้านใหม่ หลักบ้านนั้น ทำจากไม้แก่นแข็งแรง เป็นสัญลักษณ์เชื่อมโยงธรรมชาติ กับพระพุทธศาสนา จึงมีทั้ง การสวดมนต์ของพระสงฆ์ และการเซ่นสรวงเทพยดาอารักษ์ ปักหลักไม้แก่น ปฏิบัติต่อ อำนาจธรรมชาติ ดังที่ ธันวา ใจเที่ยง (2558) กล่าวว่า วิถีแห่งภูมิปัญญาและโลกทัศน์ ทางนิเวศของชาวบรูที่สกลนคร เชื่อว่ามิติทางจิตวิญญาณยังมีความสัมพันธ์กับโลกแห่งวัตถุ มิแยกขาดจากกัน มนุษย์ ธรรมชาติและจิตวิญญาณ มีสายใยแห่งความสัมพันธ์ ยึดเหนี่ยวกัน มีมิติทางจิตวิญญาณ ที่เป็นผี-เทพ คอยดูแล คุ่มครองพื้นที่และชุมชน

ประเพณีฮีตสิบสองที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ การให้คุณค่าแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การประกอบพิธีกรรมในฮีตสิบสองหลายพิธีกรรมที่มีมาแต่ดั้งเดิม หรือมีบาง พิธีกรรมที่สร้างขึ้นใหม่ พิธีกรรมเหล่านี้สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับการให้คุณค่า แก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561) กล่าวไว้ว่า กลุ่มข้อมูลที่เป็น ประเพณีดั้งเดิมและประเพณีที่สร้างใหม่ บางครั้งอาจต้องอาศัยการวิเคราะห์และตีความ ในเชิงสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในประเพณีด้วย ประเพณีดั้งเดิมที่ปฏิบัติกันมาช้านาน ในสังคม อาทิ ประเพณีบุญผะเหวด หรือประเพณีลอยกระทง เหล่านี้ล้วนดูเหมือนจะเป็น ประเพณีที่มีแนวคิดไปในทางศาสนาและความเชื่อเป็นหลัก แต่ในประเด็นนี้ผู้เขียน จะชี้ให้เห็นว่าประเพณีเหล่านี้ ล้วนมีนัยและความหมายที่เชื่อมโยงกับการสร้างสำนึก เชิงนิเวศในด้านให้คุณค่าแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ฮิตสิบสองที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์การให้คุณค่าแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังปรากฏในฮิตที่สี่ บุญพะเวอด พระมหาปริชา ปริณญาโณ (2530) อธิบายว่าเมื่อถึงวันรวม ชาวบ้านจะมารวมกันที่ศาลาโรงธรรม เพื่อจัดเตรียมเครื่องสักการะ มีข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียน ธุง อย่างละพัน ธุงใหญ่ 8 อัน ปักไว้ ในทิศทั้ง 8 รอบศาลาโรงธรรม ตั้งหม้อน้ำมนต์ 4 หม้อ ประดับประดาด้วยพืชพรรณที่หาได้ในฤดูนี้ มีการจัดเตรียมเครื่องสักการะ เครื่องบูชา ประดับประดาสื่อความหมายถึงเรื่องราวของเวสสันดรชาดกที่บำเพ็ญพรตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติป่าเขาวงกต ล้อมรอบด้วยสระอโนดาต โดยการใช้หม้อน้ำมนต์เป็นสื่อสัญลักษณ์ การจัดเครื่องบูชาอย่างละพัน เพื่อบูชาพระคาถาในเวสสันดรชาดกที่พรรณาน้ำเนื้อเรื่องถึงพันพระคาถาตามฉันทลักษณ์ภาษาบาลี การประดับธุงไชยธุงแผ่นผ้า เสดฉัตร เป็นสัญลักษณ์การบูชาดินฟ้าอากาศให้อำนาจเหนือธรรมชาติที่อยู่เบื้องบนได้รับรู้จะได้ช่วยคุ้มครองงานให้ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติซึ่งเป็นต้นฤดูฝนฟ้าคะนอง

บุญสงรงน้ำ ในฮิตที่ห้า เมื่อฤดูเดือนเคลื่อนมาถึงเดือนห้าอากาศร้อนอบอ้าวร้อนผิปกติ ทำให้คนเจ็บไข้ได้ป่วย การอาบน้ำชำระร่างกายเป็นอุบายวิธีแก้ร้อนผ่อนเป็นเย็นให้ได้รับความสุขกายสบายใจจารุวรรณ ธรรมวัตร (2524) กล่าวว่า มีพิธีเชิญพระพุทธรูปลงสงรงน้ำ โดยปลูกหอหรือโองไว้ เพื่อสะดวกแก่ผู้จะไปสงรง ชาวบ้านพากันหอบน้ำอบน้ำหอมไปสงรงพระ ผู้ใหญ่ก็จะเอาภาชนะรองน้ำได้ฐานพระพุทธรูปไปรดให้ลูกหลาน ถือว่าศักดิ์สิทธิ์กันภูตผีปีศาจ และแก้โรคร้ายไข้เจ็บ แสดงถึงวัฒนธรรมภูมิปัญญาของคนโบราณที่ใช้น้ำได้อย่างคุ้มค่า เนื่องจากน้ำเป็นทรัพยากรที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ทุกอารยธรรมเกิดขึ้นจากแหล่งน้ำ และน้ำคือสิ่งที่ชำระล้างได้ดีที่สุด มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัว เมื่อผ่านพิธีกรรมกลายเป็นน้ำมนต์ เป็นต้น เช่นเดียวกับฮิตที่ห้านี้ มีการทำให้น้ำเป็นของศักดิ์สิทธิ์ผ่านการรดสงรงองค์แทนพระพุทธรูปศาสนา กลายเป็นน้ำที่มีความเป็นสิริมงคล การมองประเพณีฮิตสิบสองจากการให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมักถูกนำไปใช้ในการสร้างความตระหนักรู้ถึงคุณค่าของธรรมชาติทรัพยากรน้ำ

ประเพณีฮิตสิบสองกับการเคลื่อนไหวทางสังคมและสิ่งแวดล้อม

ฮิตสิบสอง นอกจากจะเป็นประเพณีในทางพระพุทธศาสนา ผสมผสานกับความเชื่อการนับถือผีและอำนาจเหนือธรรมชาติแล้ว ยังทำหน้าที่ในการสร้างเครือข่ายทางสังคม เป็นศูนย์กลางของการพบปะทางภูมิปัญญา เพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหารวมถึงการสร้างสำนึกร่วมเชิงนิเวศ ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ในชุมชนได้ ตรงตามที่ปฐุม หงษ์สุวรรณ (2561) กล่าวว่า ประเพณีนั้นเกิดต่างกรรมต่างวาระ แต่ทั้งหมดล้วน

มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวการเคลื่อนไหวด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยที่สะท้อนถึงภูมิภาคอีสานด้วย เนื่องจากปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมปัจจุบันมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติประกอบกับกระแสการพัฒนามุ่งเน้นเทคโนโลยีและการสื่อสาร นโยบายบางอย่างได้ทำลายประเพณี วิถีความเชื่อ อาจก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการใช้ข้อมูลประเพณีความเชื่อจึงเป็นการสร้างเครื่องมือเพื่อต่อสู้ต่อรองทางวัฒนธรรม เพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) เห็นว่า อำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้น เป็นสิทธิอำนาจตามประเพณีของชุมชน ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม จึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชน

การบูชาแม่น้ำลำห้วย มีการลอยประทีปไหลเรือไฟ ในฮีตที่สิบเอ็ด การบูชาต้นไม้ดอนปู่ตา ในฮีตที่หกและเจ็ด การบูชาท้องไร่ท้องนาผ่านผีตาแฮกในฮีตที่หก การบูชาผืนแผ่นดิน ด้วยข้าวสากข้าวประดับดินในฮีตที่เก้าและสิบ การเชื่อมโยงมูลเหตุกับตำนานนิทานชาดกให้เห็นสำนึกนิเวศเชิงพุทธ เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นความคิดของคนอีสานที่มีต่อธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ช่วยกระตุ้นให้มนุษย์ได้คิดและตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของตนอย่างเลี่ยงไม่ได้

ปฏิบัติการทางสังคมของชาวอีสาน ผ่านประเพณีฮีตสิบสอง ในด้านการสร้างสำนึกเชิงนิเวศและการอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ทำให้เห็นบทบาทหน้าที่ของประเพณีตามมุมมองทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา ตามที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561) ได้มองบทบาทหน้าที่ของคติชนที่มีต่อสังคม คือมองประเพณีทำหน้าที่เพื่อสังคม เป็นการแสดงออกทางสังคม (Robert H. Winthrop, 1991) สัญลักษณ์ในประเพณียังสามารถสะท้อนพลังของค่านิยมร่วมทางสังคม

นอกจากนี้ อภิญา เฟื่องฟูสกุล (2551) ได้ชี้ให้เห็นว่าเป็นข้อมูลทางประเพณีที่กลุ่มชนได้นำมาเป็นเครื่องมือทางสังคมและวัฒนธรรมในการต่อสู้และต่อรองกับกลุ่มต่างๆ ที่ได้เข้ามาปะทะสังสรรค์ซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนของตนนั้นต้องสร้างเกราะป้องกันและเรียกร้องให้เกิดการอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในบริเวณพื้นที่อาศัยของตนให้ดำรงคงอยู่ เพื่อจะนำมาซึ่งความมั่นคงและความอุดมสมบูรณ์ในชีวิตของกลุ่มชนและสังคมตลอดไป

ดังนั้น ฮีตสิบสองจึงมิใช่เพียงแค่งิจกรรมทางความเชื่อและศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือ หรือเป็นกลไกเพื่อสร้างพลังทางสังคมให้เกิดสำนึกเชิงนิเวศ ดังที่ พระไพศาล วิสาโล (2551) ได้แสดงทัศนะว่า การเกิดของขบวนการนิเวศวิทยาแนวโลก เศรษฐกิจของสิ่งมีชีวิต เศรษฐกิจของน้ำ ป่าไม้ ภูเขา ทะเล และระบบนิเวศทั้งหลาย ขบวนการ

กำลังแสดงให้เห็นว่าหลังจากมนุษยพัฒนามาจนไกลห่างธรรมชาติมากขึ้นเรื่อย ๆ ในที่สุดมนุษยอาจหวนกลับมาสู่จุดเดิมที่เคารพธรรมชาติ และนับเอาสิ่งมีชีวิตมาเป็นเครือญาติ แต่ความเป็นจริงวิวัฒนาการของมนุษย์คงไม่กลับบรรจบจุดเดิม หากแต่ก้าวไปสู่จุดใหม่ โดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นพื้นฐาน ดังนั้น หลายประเพณีในฮิตลิสสองจึงเป็นกลไกหลังทางสังคมที่มีความโยงใยกับเรื่องราวทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ก่อเกิดการใช้เป็นเครื่องมือในการร่วมกลุ่มให้มีการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ฮิตลิสสองในมุมมองประเพณีเชิงนิเวศ ในบริบทสังคมอีสาน เป็นประเพณีที่สืบทอดจารีตดั้งเดิมมีอยู่แต่ละเดือนในรอบหนึ่งปี วิเคราะห์ประเด็นทางสังคมแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมผ่านประเพณีความเชื่อ พิธีกรรมของชาวอีสาน ในฮิตลิสสอง ที่พระมหาปริชา ปริญาโณ, จารุวรรณ ธรรมวัตร, อุดม บัวศรี และจิรภัทร แก้วกู่ ได้บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับฮิตลิสสองไว้ ตามกรอบแนวคิดประเพณีเชิงนิเวศ (Ecological Tradition) เป็นแนวคิดหลักที่อธิบายถึงประเพณีในชุมชนท้องถิ่นกับสถานการณ์ด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและพัฒนาไปสู่แนวคิดเชิงอนุรักษ์

จากการวิเคราะห์ประเด็นทางสังคมตามแนวคิดประเพณีเชิงนิเวศ ในฮิตลิสสอง ทำให้พบว่า ประเพณีในฮิตลิสสองที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ประเพณีเกี่ยวกับข้าว เช่น ในฮิตที่สองบุญคุณลาน หรือบุญกุ่มข้าวใหญ่ ประเพณีนี้จัดขึ้นช่วงหลังการเก็บเกี่ยว เพื่อเฉลิมฉลองผลผลิต ประเพณีเกี่ยวกับน้ำ เช่น ประเพณีในฮิตที่หก บุญบังไฟ ที่บ่งบอกให้รู้ว่าถึงฤดูการทำนา จึงจุดบังไฟเพื่อขอฝน เป็นต้น และเป็นประเพณีที่สอดคล้องตามฤดูกาล แสดงให้เห็นถึง การให้ความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชาวอีสาน สร้างสำนึกเชิงนิเวศให้เกิดแก่คนในชุมชนท้องถิ่นอีสาน ให้มีความเคารพและหวงแหนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

ประเด็นประเพณีฮิตลิสสองกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ปรากฏทั้งในประเพณีดั้งเดิม และการสร้างสรรค์ขึ้นมาจากประเพณีดั้งเดิม ให้กลายเป็นประเพณีเชิงนิเวศ ได้แก่ การสร้างดอนปู่ตาไว้ประจำบ้านนั้น นับเป็นการสร้างวนอุทยาน นำความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติมาสู่ชุมชนหมู่บ้านเกิดประเพณีเลี้ยงผีปู่ตาในฮิตที่หก มีบทบาททำหน้าที่ปกป้องรักษาชุมชน และคอยดูแลรักษาต้นไม้และพื้นที่ป่าของชุมชน ประเพณีการไหลเรือไฟในฮิตที่สิบเอ็ด กระทำเพื่อเป็นการระลึกถึงพระคุณของน้ำ ซึ่งมีประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เป็นการสร้างสำนึกอนุรักษ์น้ำให้เกิดแก่ชาวบ้าน รวมถึงการก่อเจดีย์ทราย ในฮิตที่ห้า สร้างจิตสำนึกในการหวงแหนทรัพยากรดิน หรือ

การปล่อยสัตว์เพื่อเป็นการปลดปล่อยสัตว์ให้พ้นทุกข์ คือนิสัยธรรมชาติดูแลรักษาธรรมชาติให้เกิดความสมดุล นับเป็นการอนุรักษ์สัตว์ น้ำและผืนแผ่นดิน

ตำนาน นิทาน มูลเหตุในฮีตสิบสองที่สื่อถึงอำนาจของธรรมชาติทำให้เกิด ประเพณีเชิงนิเวศ โดยการเชื่อมโยง นิทานชาดก เรื่องราว ประวัติทางพระพุทธศาสนา รวมถึงตำนาน เรื่องเล่าท้องถิ่น เช่น การทำลายธรรมชาติพรากของเขียวของพระภิกษุมูลเหตุ ส่วนหนึ่งของบุญเข้ากรรมในฮีตที่หนึ่ง ตำนานสองพี่น้องทำบุญเกี่ยวกับข้าวในฮีตที่สอง ตำนานการขอฝนในฮีตที่หก ในฮีตที่เจ็ด บุญชำระ บูชาหลักบ้าน หลักเมืองซึ่งมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่คอยดูแลปกป้องความเป็นอยู่สภาพแวดล้อมในชุมชน ความเป็นมาการบูชาผืนป่า ด้วยต้นดอกฝิ่งในฮีตที่สิบเอ็ด ทั้งหมดคือมูลเหตุทำให้เกิดการทำบุญประเพณีในฮีตสิบสอง หลากหลายตำนาน นิทานและเรื่องเล่าบอกเหตุด้วยการสื่อถึงอำนาจของธรรมชาติ

ประเพณีฮีตสิบสองที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับการให้คุณค่าแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การประดับธงไชยธงแผ่นผ้า เสด็จตร ในประเพณี บุญผะเหวดในฮีตที่สี่ เป็นสัญลักษณ์การบูชาดินฟ้าอากาศ ให้อำนาจเหนือธรรมชาติ ที่อยู่เบื้องบนได้รับรู้จะได้ช่วยคุ้มครองงานให้ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ ซึ่งเป็นต้นฤดูฝน ฟ้าคะนอง ประเพณีบุญสงกรานต์ ในฮีตที่ห้าสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้เห็นคุณค่าของน้ำแสดงวัฒนธรรมภูมิปัญญาอันสูงส่งของคนโบราณที่ใช้น้ำอย่างคุ้มค่า เช่นเดียวกันกับ ฮีตที่เจ็ด บุญชำระที่ใช้เครื่องประกอบพิธีกรรมในการสื่อความหมายคุณค่าของสิ่งแวดล้อม

ประเพณีฮีตสิบสองจึงเป็นปฏิบัติการเพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ได้แก่การบูชาแม่น้ำลำห้วย มีการลอยประทีปไหลเรือไฟ ในฮีตที่สิบเอ็ด การบูชาต้นไม้ผืนป่าในดอนปู่ตา ในฮีตที่หกและเจ็ด การบูชาท้องไร่ท้องนาผ่านผีตาแสด ในฮีตที่หก การบูชาผืนแผ่นดิน ด้วยข้าวสากข้าวประดับดินในฮีตที่เก้าและสิบ การเชื่อมโยง มูลเหตุกับตำนาน นิทานชาดกให้เห็นประเพณีเชิงนิเวศ เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นความคิดของคนอีสานที่มีต่อธรรมชาติ ฮีตสิบสองจึงเป็นความรู้ของคนท้องถิ่นอีสาน ที่นำความรู้ในวัฒนธรรมท้องถิ่นมากำหนดรูปแบบสร้างสรรค์ประเพณีฮีตสิบสอง ในฐานะประเพณีเชิงนิเวศ มีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมและแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอีสาน ฮีตสิบสองได้สะท้อน มโนทัศน์นิเวศวัฒนธรรมของปราชญ์อีสานโบราณให้ดำรงอยู่โดยหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนตั้งแต่ระดับหมู่บ้านถึงระดับจังหวัด ต่างเข้ามามีส่วนร่วมขับเคลื่อนให้เป็นประเพณีประจำแต่ละท้องถิ่นทุกระดับ

เอกสารอ้างอิง

- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2524). **ขนบธรรมเนียมประเพณีของอีสาน**. หนังสือส่งเสริมการอ่าน ระดับมัธยมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- จิรภัทร แก้วกู่. (2556). **ฮีตสิบสองคองสิบสี่ในคำสอนอีสาน**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาธรรม.
- ณัฐนนท์ จิรภินิมิตร. (2565). บทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า. **วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง**, 11(1), 248-265.
- ธัญญา สังขพันธานนท์ และ ลาวัญย์ สังขพันธานนท์. (2561). คติชนสี่เขียว: การศึกษาคติชนวิทยาในมุมมองของการวิจารณ์เชิงนิเวศ. **วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**, 24(3), 3-30.
- ธันวา ใจเที่ยง. (2558). นิเวศวิทยาป่าแห่งจิตวิญญาณ: ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพและระบบนิเวศ ป่าแห่งจิตวิญญาณของชนเผ่าบุญในประเทศไทย. **วารสารสมาคมนักวิจัย**, 20(1), 134-145.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2537). **สถาบันดอนปู่ตาและบทบาทพฤติกรรมของเฒ่าจ้ำในชุมชนอีสาน**. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2561). **มองคติชน มุมสังคม: หลักการและแนวทางการศึกษาคติชนวิทยา**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาธรรม.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2539). **ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง: ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร**. กรุงเทพฯ: โลกดูलयภาพ.
- พระไพศาล วิสาโล. (2551). **นิเวศวิทยากับศาสนา จิตวิญญาณเชิงนิเวศในมุมมองต่างวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.
- พระมหาปรีชา ปริญญาโณ. (2530). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน (พิมพ์ครั้งที่ 6)**. อุบลราชธานี: ศิริธรรม.
- พินิจ อินธิราช และคณะ. (2565). ภูมิปัญญาบุญประเพณีไหลเรือไฟของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง. **วารสารการบริหารนิติบุคคลและนวัตกรรมท้องถิ่น**, 8(1), 291-302.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2548). **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2558). **ประเพณีสร้างสรรค์ในสังคมไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

อนุกุล ต้นสุพล. (2559). นิเวศวิทยาวัฒนธรรม: กุญแจสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน. วารสารวิชาการ
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี, 12(1), 193-221.

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2544). มิติชุมชน วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และ
การจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.).

อุดม บัวศรี. (2549). ฮีตลิบสองคองลิบสี่และพุทธทำนาย. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลัง
น่านาวิทยา.

Brunvand J. H. (1968). *The Study of American Folklore*. New York:
W.W.Norton & The company, Inc.

Sponsel, L. E. (2012). *Spiritual Ecology A Quiet Revolution*. Department of
Anthropology. The University of Hawai'i.

Winthrop, R. H. (1991). *Concepts in Cultural Anthropology*. New York:
Greenwood Press.

Tambiah, S. J. (1970). "Myth and Rite: the Naga Symbol and the Rocket
Festival". In *Buddhism and the Spirit Cult in Northeast Thailand*.
New York: Cambridge University Press.

.....

